

930.3:903.03(477)"1648/179"](045)

ВИРОБИ ЗІ СКЛА У КОЗАЦЬКОМУ СТАРШИНСЬКОМУ ПОБУТІ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ. (ЗА ПИСЬМОВИМИ ДЖЕРЕЛАМИ)

Олена Кравцова

Метою дослідження є визначення на основі письмових джерел номенклатури виробів зі скла, які були у вжитку представників козацької старшини першої половини XVIII ст. Використання евристичного, історико-порівняльного методів наукового дослідження дозволило не тільки виявити категорії скляних виробів повсякденного життя козацької старшини, але надало можливість класифікувати їх та уточнити їхнє функціональне навантаження. Результати дослідження дозволять більш детально відтворити історію повсякдення козацької старшини та будуть використанні при датування музейних предметів.

Ключові слова: козацька старшина, скляні вироби, письмове джерело, номенклатура.

The purpose of the study is to determine, based on written sources, the nomenclature of glass products that were used by representatives of the Cossack nobility in the first half of the 18th century. The use of heuristic, historical-comparative methods of scientific research made it possible not only to identify the categories of glass products of everyday life of the Cossack nobility, but also provided an opportunity to classify them and specify their functional load. The results of the research will allow reproducing in more detail the history of everyday life of the Cossack nobility and will be used in the dating of museum objects.

Key words: Cossack nobility, glassware, written source, nomenclature.

Історія повсякдення є важливою частиною історичного процесу, і дозволяє у більшій мірі зрозуміти детермінантність подій, що відбувалися. Козацька старшина першої половини XVIII ст. була однією із еліт українського суспільства. У зазначений час проходив процес масової її

нобілітації, збільшення її впливу у економічній, політичній та соціальній сферах. З одного боку – козацька старшина була частиною українського етносу з притаманними йому особливостями та характерними рисами, а з іншого – ця соціальна група була більш відкрита до проникнення інновацій і служила певним ретранслятором нових ідей, як у духовній сфері, так і у матеріальній. Дана тенденція чудово простежується у повсякденному житті старшини.

Джерелами даного дослідження стали Щоденники представників козацької старшини та архіви старшинських родів [1; 2; 3; 4]. Ці джерела були опубліковані у другій половині XIX – початку XX ст. у «Київській Старовині». Кожній публікації передувала передмова із зазначенням терміну й авторства створення джерела, його частковий джерелознавчий аналіз. Виробництво скляних виробів, їхня типологія, технологічні особливості доволі часто перебували у сфері зацікавленості істориків-дослідників [5], особливо слід зазначити дослідження О.В. Харитонової [6], яка на основі музейних колекцій та матеріалах археологічних розкопок розробила класифікацію виробів зі скла, які були вжитку на українських землях, визначила особливості та окреслила головні тенденції гутного виробництва. Проте, у наукових дослідженнях питання використання скляних виробів козацькою старшиною розглядалося доволі побіжно.

Метою даного дослідження є визначення, на основі письмових джерел особового походження, номенклатури виробів зі скла, які були у вжитку представників козацької старшини першої половини XVIII ст. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- Класифікувати групи предметів зі скла, які були у вжитку серед козацької старшини;
- Визначити особливості поширення скляних виробів на території українських земель в першій половині XVIII ст.

Аналіз зазначених письмових джерел дозволив виокремити наступну номенклатуру виробів зі скла:

1. Будівельна справа. Дана категорія представлена шибами для вікон. У цій категорії можна виділити «шиби звичайні і прозорі». Під «шибами звичайними» мається на увазі вироби виготовлені зі скла різних відтінків зеленого кольору. Доволі часто у щоденниках зустрічається поняття «аркушові шиби» – це були заготовки для шиб у вигляді скляних аркушів різного розміру. Ханенко у своєму щоденнику згадує при присилку до нього партії шиб у кількості 60 одиниць, такі випадки були не поодинокими, що підтверджується і іншими джерелами. Аркушові шиби старшини купували досить великими партіями і зберігали певний запас. З шиб виготовляли вікна, як правило, віконниці виготовляли столяри, а остаточно завершували роботу – склярі («шклярі»). Поява останніх, свідчить про масовість явища, яке спричинило ремісничу спеціалізацію. Крім того, у зазначений час представники старшини активно закупають для власних потреб «склорізні алмази». Вікна у першій половині XVIII ст. були різного розміру: великі, менші та малі (на жаль, точні розміри у письмових джерелах не вказані). Скло у рамі кріпилося за допомогою спеціальної суміші: до частини крейди додати частину пилу від борошна з млину, до суміші додати нашатирю та скіпі дару, перемішати, додати олію. Все гарно перемішати, суміш повинна мати консистенцію тіста – потім нею обмазували шиби [2]. В цей же час поширюються подвійні рами вікон.

2. Наступна категорія – посуд. Вироби даної групи були широко розповсюджені, і це наймасовіша група, яка збереглася до наших днів. Посуд можна розділити на тарний та столовий, проте, у де яких випадках предмети мали подвійне використання (і як тара, і як столовий посуд), наприклад, пляшки, штофи тощо.

Посуд тарний:

- Пляшки або фляшки (у письмових джерелах зустрічаються обидва варіанти написання). Для зберігання напоїв використовували пляшки зі звуженим горлом (для кращої фіксації накривки). Для забезпечення кращого транспортування та збереження пляшки розміщували у спеціальних скриньках: «фляши к пuzдеркам прироблені» «особливе пuzдерко, а в нему 5 фляшок водок гданських...» [2] та обпліталися лозою. Традиція обплітання прийшла на українські землі з Європи і активно поширювався місцевими майстрами «бутилки відіслані назад..., велено порозплітати знову, а надалі плести краще, і німецька одна для зразку надіслана» [2];

- Бутилки пласкі;
- Бутилки круглі;
- Штофи;
- Барила і барильця;
- Баклажки;
- Бутелі;
- Глеки;
- Слоїки;
- Кварти і півкварти;
- Сулії. «Платник один викрашений зелено в оному сулій сім меж котрими три обшіті да у двох шийки отбиті» [4].

Посуд столовий представлений:

- Рюмками, чарками;
- Кубками. В текстах зустрічається термін «бардак персидській» – склянка, келих. Бокали;
- Стаканами.

До окремої підгрупи віднесено вироби з кришталю. У джерелах він зустрічається під наступними назвами (як у формі іменника, так і у формі прикметника): «хрустал», «кришталь», «крусталь», «фрусталь», «кристал». У першій половині XVIII ст. на українських землях були поширені такі вироби

з кришталю: «стаканці» і стакани; рюмки (малі і великі); бокали (досить часто виготовлялися з кришкою); блюда для подачі їжі (різних розмірів); солянки; слоїки для збереження цінних речовин, наприклад, мирра; «ночная лятарня» (ліхтар). Часто кришталь оздоблювався позолотою: «стакани два хрустальні медові визолочені», «румок водчаних визолочених с печатками 2», «пукал (бокал) большой с кришкою а посередині печать визолоченая».

3. До третьої групи увійшли предмети які можна умовно віднести до побутового інвентарю та речей домашнього вжитку:

- Дзеркала;
- Письмове приладдя: каламарі, пісочниці;
- Ліхтарня (ліхтарі);
- Клепсидри;
- «скло запалювальне»;
- Окуляри.

У зазначених вище письмових джерелах зустрічаються згадки про «аптечне скло» (бутелі та пляшки із лікувальними речовинами) та банки для кровопускання, яке у зазначений час було поширеною практикою в середовищі козацької старшини. Проте, ці згадки поодинокі і мало репрезентативні, що не дозволяє більш детально розглянути даний вид скляних виробів. Тому дана тематика потребує окремого дослідження.

Дослідження вищезазначених письмових джерел дозволяє стверджувати, що скляні вироби, які побутували у повсякденному житті козацької старшини першої половини XVIII ст. були як місцевого виробництва, так і імпортовані. Більш прості (віконне скло, посуд) виготовляли на гутах на території Гетьманщини, яка була багата на сировину та необхідні ресурси. У зазначений час кількість гут збільшується, що пов'язано зі зростанням попиту на вироби зі скла, більш того, частину гут організовували та утримували представники козацької старшини. Про збільшення попиту на скляні речі, наприклад, свідчить виокремлення нової

професійної групи – «шклярів» та поширення інструментів для роботи зі склом – «склорізні алмази».

Таким чином, вироби зі скла у побуті козацької старшини у першій половині XVIII ст. набули доволі масового характеру, що засвідчує номенклатура складена на основі письмових джерел. До того ж, для зазначеного хронологічного періоду є характерною тенденція виготовлення зі скла предметів, які до цього часу виготовлялися з інших матеріалів: глини, металу тощо. Відносна невелика кількість скляних виробів, які збереглися до нашого часу пояснюється, крихкістю матеріалу, який, як правило відправляли на повторну переробку [1; 2; 3]. У подальшому планується провести верифікацію між номенклатурою виробів зі скла створеною на основі письмових джерел та скляними предметами, що становлять музейний фонд України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Dnevnik Petra Danilovicha Apostola. URL: <http://litopys.org.ua> (дата звернення: 08.08.2022).
2. Dnevnik generalnogo podskarbiya Yakova Markovicha. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua> (дата звернення: 08.08.2022).
3. Shchodennyk heneralnoho khorunzhoho Mykoly Khanenka. URL: <http://litopys.org.ua> (дата звернення: 08.09.2022).
4. Sulimovskiy arhiv. Familnyiia bumagi Sulim, Skorup i Voytsehovichey. XVII–XVIII v. K.: Tipografiya K.N. Milevskogo, 1884. 316 s.
5. Hanko O.V. Gutne sklo HVII–HVIII stolIt z Poltavi. *Arheologiya*. 2001. # 2. S. 125–127; Koval V. Vmesto predisloviya (popyitka klassifikatsii butyilok). *Novi doslidzhennya pam'yatok kozatskoyi dobi v Ukrayini: zb. nauk. st.* 2005. Vip. 14. S. 288–309; Kurdina Yu. Zahidnoukrayinske gutnitstvo yak skladova chastina Evropeyskogo sklovi robnitstva. *Nauk. visn. ShidnoEvrop. nats. un-tu im. Lesi Ukrayinki*. 2013. S. 190–195; Vinogradska L.I. Do Istorii keramichnogo ta

sklyanogo virobnitstva na Ukrayini u XIV–XVIII st. *Arheologiya*. 1997. # 2. S. 129–140.

6. Haritonova O.V. Sklo kozatskih pamyatok Ukrayini XVII–XVIII st.: dzhereloznavchiy aspekt [Tekst]: avtoref. dis. ... kand. Ist. nauk: spets. 07.00.06. Dnipropetrovsk, 2010. 19 s.; Haritonova O.V. Sklyani virobi z teritoriyi Samari – Bogoroditskoyi fortetsi v konteksti gutnoyi spravi Ukrayini XVII–XVIII st. Problemi arheologiyi Podniprovyia. *Nauk. mizhvuzivskiy zb. z problem arheologiyi, davnoyi istoriyi ta etnografiyi*. Dnipropetrovsk: Vid-vo DNU, 2009. S. 80–89; Haritonova O.V. Ukrayinske gutne sklo yak obekt doslidzhennya u vitchiznyaniy istoriografiyi. *Muzeyniy visnik*. 2008. Vip. 8. S. 143–149; Haritonova O.V. Sklyani virobi z teritoriyi Samari – Bogoroditskoyi fortetsi v konteksti gutnoyi spravi Ukrayini XVII–XVIII st. *Problemi arheologiyi Podniprovyia. Nauk. mizhvuzivskiy zb. z problem arheologiyi, davnoyi istoriyi ta etnografiyi*. Dnipropetrovsk: Vid-vo DNU, 2009. S. 80–89.